

“TAŞLAR KONUŞUR”: TÜRK MEZAR TAŞLARININ BİÇİM DİLİ

Aslı SAĞIROĞLU ARSLAN*

Geliş Tarihi: Ağustos, 2017

Kabul Tarihi: Eylül, 2017

Öz

Sanatın en yalın tanımı, hoş giden biçimler oluşturma çabasıdır ve en önemli özelliklerinden biri anlatım aracı olmasıdır. Plastik sanatlar içerisinde kuşkusuz en etkili anlatım aracı olarak kullanılan sanat dalı heykeldir. Bu makalede Orta Asya Türk medeniyetlerinden başlayarak; Cumhuriyet Dönemine kadar Türk mezar taşlarının biçimsel özelliklerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Asya Türk medeniyetlerinden Göktürklerin ve Uygurların balbalları, taş baba ve taş nineleri (ki bunlar taş heykellerdir) üzerinde durulacak ve Türklerin bu mezar taşı yapma geleneğini İslam kültürüne nasıl adapte ettikleri hakkında bilgiler verilecektir. Osmanlı mezar taşlarının biçim dili üzerine; nasıl birer insan heykeli silüetine dönüştüklerine dair örnekler gösterilecektir. Türklerin Orta Asya’daki inanç ve geleneklerini Anadolu’da mezar taşları üzerinde nasıl devam ettirdikleri hakkında görüş ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türk, Mezar taşı, Orta Asya, Balballar, Taş Heykel.

“STONES TALK”: THE FORM- LANGUAGE OF TURKISH GRAVESTONES

Abstract

The simplest definition of art is an attempt of creating pleasing forms. One of the most important features of art is being a means of expression. Among the plastic arts, undoubtedly, sculpture is the most effective one used for this purpose. In this article it is aimed to introduce the stylistic features of Turkish gravestones dated from the Central Asia Turkish Civilizations to the Republic Period. Balbals and stone sculptures called “taş baba” and “taş nine” of Gokturks and Uygurs that were the Central Asia Turkish Civilizations are discussed and it is enlightened that how Turks adapted the custom of making gravestone to Islamic culture. The examples of how the Ottoman gravestone turned into a statue of human are shown. The idea about how Turks maintained their beliefs and customs of the Central Asia by means of gravestones in Anatolia is discussed.

Keywords: Turkish, Central Asia, Gravestones, Balbals, Stone Sculptures.

1. Giriş

“Taşlar konuşur”: Türk mezar taşlarının biçim dili, adlı çalışmanın konusu; başlangıcından, İslamiyet öncesi Türk Medeniyetlerinden; Cumhuriyet Dönemi’ne kadar Türk mezar taşlarının biçimsel özelliklerinin genel hatları ile tanıtılmasıdır.

* Yrd. Doç. Dr.; Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, asagioglu@erciyes.edu.tr.

“Hoşa giden biçimler yaratma çabası”, sanatın en yalın ve anlaşılır tanımıdır (Read, 1974). Sanat bir anlatım aracıdır. Plastik sanatlar içerisinde en etkili anlatım aracı olarak kullanılan sanat Dalı ise kuşkusuz heykeldir. Antik Yunan dünyasında heykel sanatı en üst seviyeye ulaşmıştır (Boysal, 1967), (Mansel, 1999). Mezar taşları antik kültürlerden itibaren; bütün dünya toprakları üzerinde biçimlendirilişleri ile heykel sanatı ürünü olarak değerlendirilebilirler.

Bu bilimsel araştırmada Orta Asya Türk Medeniyetlerinden başlayarak Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Türk mezar taşlarının biçimsel özelliklerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Bu konu ile ilgili daha önce bazı araştırmalarda mevcut bilgiler bulunmakla birlikte; bu araştırmada konuya başka bakış açısı getirilmeye çalışılacaktır.

Metin Haseki tarafından 1971 yılında yayınlanan “Plastik Açısından Türk Mezar Taşları” (HASEKİ, 1971) adlı eserde; Haseki, Türk mezar taşlarını genel hatları ile tanıtarak; Osmanlı mezarlıklarından örnekler vermiştir. Ayrıca Yaşar Çoruhlu'nun Erken Devir Türk Sanatı ile ilgili yayınları (Çoruhlu, 2011), (Çoruhlu, 2016) ve Oktay Belli'nin balbal ve taş heykeller ile ilgili yayınları (Belli, 2003) faydalanılan kaynaklar arasında değerlendirilebilir.

2. “Taşlar Konuşur” Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili

Ölünün içine defnedildiği üzeri toprakla örtülü çukura “mezar” (kabir) denilmektedir. Mezarı ifade etmek için bark, kümbet, kurgan, oba, kereksür, kegür, türbe gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Mezarlar üzerine konulan, orada yatan kişinin ölüm tarihi, kimliği, başarıları gibi yazıları içinde barındıran taşlara mezar taşı denilmektedir (Haseki, 1971: 5). Türk topraklarında mezar mimarisi ve bu mimariye bağlı sanat tarihi konusu içine giren çeşitli unsurlar, Türk topluluklarındaki ölümle ilgili dinî inanışlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu inanışlar proto Türk devirlerdeki kültürlerde de mevcuttur. Orta ve İç Asya'da mezar mimarisi çok erken (neolitik) dönemlerden itibaren başlamıştır (Günay & Güngör, 1998: 44).

Ölümden sonra hayatın devam ettiği inancı ve tekrar diriliş inancıyla ölen insanlar için mezar açmak, o mezarlar üzerine taş dikmek binlerce yıldır süregelen bir âdettir. Çok eski tarihten beri, ana yurtları Orta Asya başta olmak üzere bilinen eski dünyanın hemen her bölgesinde görülen hükümdarlığı ve çeşitli bölgelerdeki geçici ve daimi yerleşimleri sırasında, bazı etnik grupların tesiriyle Türklerin gelenekselleşmiş, çok değişik usul ve âdetleri olmuştur. Bu usul ve âdetleri, Türklerin İslamiyet'i kabulünden evvel ve sonra diye iki ana grupta toplamak mümkündür (Karamürsel, 2002: 293-97). Ancak bu makalenin konusu Türklerin ölü gömme âdetleri değildir.

Eski Türklerle ilgili ölü defin geleneklerine ait ilk bilgiler M.Ö. III. yüzyıla aittir. Çin kaynaklarından alınan bilgilere göre eski Türklerin defin törenleri ile ilgili âdetleri, ölü için yapılan yas merasimi “yoğ”, ölüyü gömmek, ölüyü yakmak, birden fazla ölü gömmek, cesetleri mumyalamak “tahnit etmek”, eşyaları ve yiyecekleri ile birlikte gömmek, mezarlarının bir köşesine at gömmek, alpin mezarı yanına kendi heykelini “sin” ve “balbal”ını dikmek (Foto: 1, 2) ölüyü tabuta koyup ağaca asmak şeklinde sıralanabilir (Karamürsel, 1990: 279).

Türklerde ölümlerin ilk mezarları çadırdan olmuştur. Evrenin küçük bir modeli bir tür mikro kozmos olarak çadır; Türk mimarisinde hem evin hem de mezarın modelini oluşturmuştur. Nitekim çadır formu Selçuklu kümbetleri ve Osmanlı türbelerinde de şeklini muhafaza etmiştir. Kazakistan'da ve Kırgızistan'da bugün mezarların hâlâ çadır formunu muhafaza ettiği anlaşılmaktadır (Günay & Güngör, 1998: 89). Kurgan en eski Türk mezar yapılarından biridir. Türkler'in ölen kişinin yerinin belli olması için mezar odası üzerinde geniş bir daire biçiminde toprak veya taş yığarak yaptıkları, piramit şeklindeki tümseklere kurgan adı verilmektedir. Özellikle Hunlar ve Göktürkler tarafından çok kullanılmıştır. Hun Dönemi'ne ait binlerce kurganlardan en önemlileri; Noin Ula, Pazırık, Esik bölgesindeki kurganlardır. Hun Dönemi'nde çok gelişme gösteren kurgan yapıları, birçok unsurla birleşerek İslamiyet'ten sonra görülen türbe ve kümbetlerin kaynaklarından biri olmuştur (Çoruhlu, 2016). Kurgan, Göktürkler Dönemi'nde de önemli bir mezar yapısıdır ancak; Göktürkler yeni bir mimari anlayışla ölen kişinin hatırasına yapılmış mezar külliyesi inşa etmişlerdir. Bunlardan en önemlileri Orhun Irmağı kıyılarında bulunan, Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk mezar külliyesidir. Bilge Kağan'ın mezar külliyesi diğerlerinden daha büyüktür; çünkü buradaki balbal sıralaması üç

kilometreyi geçmektedir. Bilge Kağan Külliyesi'nde 350 m.'yi bulan balbal sıralamasının var olduğu bilinmektedir (Belli, 2003: 910-14).

Erken Devir Türk Sanatında mezar taşı dikme geleneği çok eski kültür katlarına kadar inmektedir. Ancak bu çalışmada Göktürk Medeniyetinden itibaren mezar taşlarının biçimsel özellikleri üzerinde durulacaktır. Göktürk Devri öncesine ait eserler üzerinde durulmayacaktır. Göktürk Devleti'nde mezar taşı dikme geleneği ölen kişinin heykelini yapma şeklindeydi. Hatta erkek olanlarına “taş baba”, kadın olanlarına ise, “taş nine” adı verilmekte idi. Göktürklerden kalma, çok gelişmiş bir portrecilik anlayışı ile gerçekçi bir üslupla yapılmış çok sayıda taş baba ve taş nine günümüze ulaşmıştır. Heykel ya da tasvir ise “Bediz” olarak kaynaklarda isimlendirilmektedir. “Eski Türk heykelleri ile ilgili çalışmalarda Türk heykellerini adlandırmak için genel olarak “kamennaya baba”, “taş baba”, “taş nine”, “balbal”, “bediz”... kavram işaretlerinin kullanıldığı görülür. Bunların bir kısmının (başta öldürülen düşmanları temsilen dikilen balballar olmak üzere) bugünkü anlamda heykel kavramını karşılamadığını; Eski Türkçe dönemine ait yazıtlarda ve diğer eserlerde bediz/ bediz sözcüğünün hem resim, süs, süsleme, bezek, bezeme anlamlarında hem de heykel... anlamında kullanıldığını belirtmek gerekir¹ (Alyılmaz, 2014: 11). (Foto. 3).

Fotoğraf 3: Moğolistan Talas bölgesi Balbalları.

Taş baba ve taş nine mezar heykellerinin dışında Göktürk Dönemi'nde bir de “balbal” kavramından söz etmek yerinde olacaktır. Balbal, alplerin, kağanların, hanedan üyesi kişilerin düşmanlarının sayısı kadar öldürdüklerinde diktikleri amorf (şekilsiz) mezar taşlarına – (ki bazen tahta da olabilir) verilen addır. Herkes balbal diktiremez. Bunlar düşmanların ruhlarını temsil eder ve kağana ya da alpe öteki dünyada hizmet etmek için mezarın başına dikilirler.

¹ Bediz kavramı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Semra ALYILMAZ ve Cengiz. ALYILMAZ. “Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündükleri”, **TEKE**, C: 3, S:4, 2014, Erzurum, s. 11/33.

Bazen bu mezar taşları şekillendirilirler ama detaya girmeksizin oluşturulurlar. Yani balbal öldüren düşmanın taşa dönüşmesidir. Bir taraftan mezarın çevresinin balbal şeklinde tutsak edilen düşman askerlerinin ruhları ile korunduğuna inanılıyor, öteki yandan balbal ordusuyla öteki dünyada hizmet edeceğine, bunların onu koruyup kollayacağına inanılıyordu. Kaba, şekilsiz oldukça basit işlenmiş, kare ya da yuvarlak taşlar olan balbalların en küçüğü 40-50 cm. en büyüğü 170-200 cm yüksekliğindedir. Balballar taştan yapılırken; 13. yy.'dan itibaren daha kolay işlenebilen ağaçtan yapılmaya başlanmış ve Türklerin diğer ölü gömme gelenekleriyle birlikte yavaş yavaş ortadan kalkmıştır (Belli, 2003: 910-914), (Foto. 4, 5).

Literatürde çoğu zaman balballar ile taş baba ve taş nineler karıştırılmıştır. Ancak balbalların dikilme amacı çok başkadır. Taş babaların bütün uzuvları bellidir ve detaya girilerek tasvir edilmişlerdir ve mezarda yatan kişileri temsil eden taş heykellerdir. Göktürk Dönemi'nde bu Bedizlerin dışında dikili anıtların altındaki kaplumbağa kaideler de dikkat çekici heykellerdir. Kaplumbağa uzun ömürlülük ile gök, yer ve evreni sembolize eder (Çoruhlu, 1998: 87). Bilge Kağan ve Kültigin Baş heykelleri² de Göktürk Dönemi hanedanlığına ait önemli kişileri belgeleyen, gerçekçi ve portreci üslupları ile dikkat çeken önemli eserlerdir. Bu heykellerde mezar taşı olarak dikilmiş olmalıdırlar. Çünkü her iki heykel de mezar külliyelerinde bulunmuştur.

² Kültigin başı heykeli hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Yaşar ÇORUHLU, "Kültigin'in Baş Heykelinin İkonografik Bakımdan Tahlili", Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, S:1, İstanbul, 1991, s.118-138.

Eski Türklerde yaygın bir diğer ölü gömme âdeti ise, ölen kişinin mezarı başına, kendi heykeli “sin” ve öldürdüğü düşmanları simgeleyen kabaca yontulmuş taşlar olan “balballar”ın dikilmesi idi. Bu mezar heykelleri 8.yy’dan 14.yy.’a kadar sürekliliğini devam ettirmiş olup; Moğolistan, Tuva, Güney Altay, Çin Türkistan’ı, Kazakistan ve Ukrayna’da rastlanılmıştır. Taş heykeller ve balballar 6. yy’dan itibaren kurgan ve kült merkezlerinde yaygın olarak dikilmeye başlamıştır. 13. yy’dan itibaren ağaçtan da yapılmaya başlanmıştır. Kurganın üstünde, çevresinde ya da “esterlik” olarak adlandırılan etrafı çevrili kült merkezine yerleştirilmektedir. Genellikle kurganın üzerine birisi kocayı diğeri de karısını temsil eden iki mezar heykeli dikilmekteydi (Belli, 2002: 911-912). Bazen tek başlarına durmakta, ancak genelde matem yerinin taş halkasının doğu tarafında, çok nadiren de mezarların ve kurganların önünde bulunmaktadır (Tryjarski, 2011: 454) Bunlar ölen kişi ya da kişileri bazen de ata ruhlarını veya bir tanrıyı temsilen mezar taşına yakın bir anlayışla dikilmiştir (Çoruhlu, 2011: 212-13). Ölen kişinin varlığının elle tutulur biçimde sürmesini sağlamak amacıyla yapılmışlardır.

Taş heykeller, balballara oranla mümkün olduğu kadar ayrıntılı ve özentili işlenmektedir. Heykellerin hemen hepsinin belden aşağısı, toprağa saplanması için düz bir şekilde daralarak, aşağı doğru inmekte ve taşın alt kısmı nispeten sivriltilmektedir. Baş kısımları gövdeye kıyasla daha büyük ve saçsız olduğu görülmektedir. Genelde erkek heykellerin kısa boylu, tıknaz, sakalsız, iri burunlu oldukları görülmektedir (Belli, 2003). Bazı heykellerin çene kısımlarında kısa ve seyrek bir sakal gösterilmiştir. Bıyığın erkekler arasında çok moda olduğu anlaşılmaktadır. Örneklerin bir kısmı bacak bacak üstüne atmış oturur durumda gösterilirken; çok büyük bir kısmı bacakları belirtilmeden düz bir şekilde yapılmışlardır (Belli, 2002: 913). Heykellerin en küçüğü 40-50 cm. en büyüğü 275 cm. yüksekliğindedir (Belli, 2002: 912). Silahlı ve sağ elinde bir kupa tutan erkekler, silahsız sağ elinde kupa tutan erkek ya da cinsiyeti belirsiz heykeller bulunmaktadır. Yine iki eliyle kap ya da kupa tutan erkek heykelleri ve yalnızca yüz betimine sahip heykeller ile iki eliyle kupa tutan kadın heykelleri, sayıları az olan kuşlu kadın heykeli, sayıları az olan kuşlu heykeller ve ana Tanrıça “umay”ı yansıtan heykeller, sayıları çok az olan ve elinde çiçek tutan heykeller bunlara örnek verilebilir (Belli, 2002: 913). Bilig olarak nitelendirilebilecek dikdörtgen nesnelere, elle tutulan sopa, asa şeklinde nesnelere, silahlar, kemerler, bir elinde kuş tutma, müzik aleti tutma vb. şekiller taş heykellerde yaygın olarak karşılaşılmaktadır (Foto. 6, 7), (Çoruhlu, 2011: 225), (Çoruhlu, 2006: 173-75).

Karadeniz'in kuzeyindeki geniş bozkırlardan, doğuda Moğolistan'a kadar uzanan geniş arazide yer alan binlerce taş heykel ve balbal, Türk tarihinin eski çağ ve orta çağda en önemli kültür varlığını oluşturmaktadır (Belli, 2002: 913). Günümüzde bile Türk toplulukları taş heykeller: kutsal olarak kabul etmekte ve taş nine, taş baba, saymalı taş olarak adlandırılmaktadır (Belli, 2002: 912).

Göktürk Dönemi'ndeki mezar taşı heykelleri taş nine – taş babaları biçimsel özellikleri ile Uygur Dönemi'nde de (745-840) devam etmiştir. Orta Asya steplerinde bu geleneği sürdüren Uygurlar balbal dikmeği de sürdürmüşlerdir. Uygurlar elinde kadeh tutan heykelciklerin bulunduğu mezar taşlarına "bengü taş" adını vermişlerdir. Bengü taşlar, Taşpar veya Hakan ve onların derecesinde büyüklerin adlarına dikilmiş olup; çoğunlukla hayvan tasvirleri ile süslüdürler. Uzunlukları 5- 6 metredir ve ölen kişinin bağlı olduğu budunun damgası taşlar üzerinde bulunmaktadır.³

Karahanlılar Dönemi'nde mezarı anıtlştırma düşüncesi, İslami anlayışa ters düşse bile başka biçimlere bürünerek devam etmiştir. İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti Karahanlılar Dönemi'nde kişilerin ölümsüzleştirilmesi ve mezar yapma anlayışı devam etmiş; ilk defa bu dönemden itibaren türbe adı verilen mezar anıtları yapılmıştır. Karahanlılarla başlayan Gazneli ve Büyük Selçuklarla devam eden türbe veya kümbet adı verilen mezar anıtları, Türk mezar mimarisi açısından oldukça önemlidir.

³ Orta Asya'daki Balbal ve Taş heykeller hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Alyılmaz, İslamiyet Öncesi Türk Eserleri. Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri, Ankara, 2012; 6-105, (ed. İlyas Demirci - İbrahim Terzioğlu; Cengiz Alyılmaz, İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri (2015). Atatürk Üniversitesi Yayınları, Basım sayısı: 1, Sayfa Sayısı 646, ISBN:978-975-442-676-2; Cengiz Alyılmaz, "Gobu"stan'ın Gizemi "Kıpçaklar"a Giden Yol (2016). Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Basım sayısı: 1, Sayfa Sayısı 691, ISBN:978-605-61507-3-9.

Taş nine ve taş babalar genellikle mezarda yatan şahsın heykeli şeklinde biçimlendirilen taşlardır. Göktürkler ve Uygurlar Dönemi'nde yani İslamiyet öncesi Dönemdeki mezar taşlarının biçimlendirilişleri, İslamiyet sonrasına özellikle Anadolu'ya geleneğin uzantısı olarak yansımıştır. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde mezar taşları, taş nine ya da taş baba şeklinde yapılmamakla beraber; figürlü mezar taşları ile karşılaşmaktadır. Anadolu Selçuklu Dönemi'nden itibaren görülen kabartmalı mezar taşları, Anadolu'da daha eskiden yaşamış kavimlere ait rölyefli mezar stelleri ile benzerliği akla getirmektedir. Anadolu topraklarında sonradan büyük çoğunluğu taş kesilme efsanesi ile izah ettikleri heykel ve kabartmalarla karşılaşmışlardır. Fakat bir süre geçip her iki toplumun düşmanlığı ve zıtlığı bittikten sonra karşılıklı bir kültür alışverişi olduğu düşünülebilir (Baykara, 1993: 127-131). Konya İnce Minareli Medrese Taş Eserler Müzesi'ndeki elinde şahin tutan, XIII. yüzyıl sonuna ait mezar taşı şahidesi güzel bir örnektir. Bu Selçuklu mezar taşı; taş baba ile Roma steli arasında sentez olmuş bir sanat eseridir (Foto. 8).

Fotoğraf 8: XIII. Yüzyıl Sonu Anadolu Selçuklu Mezar Taşı. (Konya İnce Minareli Medrese Taş Eserleri Müzesi'nde Sergilenmektedir.)

Anadolu'da yaşayan halk, Türklerin gelmesi ile birlikte, anıt mezar yapma anlayışı ile tanışmıştır. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi'nde de 1000'e yaklaşan çok değişik ve zengin örneklerle mezar anıtı yaşatılmıştır. Osmanlı mezar taşlarının Selçuklu ve Beyliklerdeki mezar taşlarına göre en belirgin özelliği daha sade, ağır başlı ve formlarının net oluşudur. Selçuklu taç kapılarında görülen ve mezar taşlarına yansıyan karmaşık, kavraması güç, gölge ışık dansı, Osmanlı mezar taşlarında görülmemektedir. Osmanlı mezar taşlarında figüratif elemanlara da rastlanmamaktadır. Buna karşın ölen kişinin kimliğini belirten semboller kullanılmıştır (Haseki, 1971: 45).

Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'ndeki yatay sanduka mezarlar, Osmanlı Dönemi'nde baş ve ayak şahideli, çatma lahit veya sadece platformlu şahideli mezarlara dönüşmüşlerdir. Böylelikle sadece Anadolu Selçuklu Dönemi'nde kabartma insan figürü, mezar taşına işlenirken; Osmanlı döneminde bu uygulama ortadan kalkarak; bu uygulamanın yerini özellikle baş ve ayakcu taşları yani şahideler kabaca insan formu şeklini almışlardır (Fotoğraf. 9, 10).

	
<p>Fotoğraf 9: Osmanlı Dönemi İnsan Silüetli, Heykel Biçiminde Mezar Taşları, XIX. Yüzyıl İstanbul-Üsküdar Şeyh Devati Cami Haziresi (Sökütlü, 2015).</p>	<p>Fotoğraf 10: Osmanlı Dönemi İnsan Silüetli, Heykel Biçiminde Mezar Taşları, XIX. Yüzyıl İstanbul-Üsküdar Şeyh Devati Cami Haziresi (Sökütlü, 2015).</p>

Osmanlı mezar taşları ilk bakışta bir insan heykeline benzemesi ile kendisini belli etmektedirler. Ayaklar ve eller çok detaylı olarak işlenmemiştir ve belirgin değildir. Buna karşın boyun ve özellikle başın biçimi çok açık olarak algılanmaktadır. Özellikle baş serpuşu (başlığı) çok net seçilmektedir. Osmanlı Dönemi'nde insan silüeti mezar taşlarının dışında düz cepheli taşlarda bulunmaktadır (Baykara, 1993: 128).

Osmanlı mezar taşlarında ölen kişinin baş, gövde ve ayaklarını simgeleyen şahideler âdeta birer heykel gibi biçimlendirilmişlerdir. Başucu şahideleri ayakcu şahidelerinden daha yüksek olup; bazılarının mezara bakan yüzeylerinde ayet ve kimlik kitabeleri yer almaktadır. Mezar taşları; başlık, ser levha, kimlik bilgileri, dua ve tarih olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Osmanlı mezar taşlarının en önemli özelliği başlıkları yani serpuşlarıdır. Biçimlenişleri ile plastik açıdan dikkat çeken serpuşlar, mezarda yatan kişinin statüsü, mesleği,

hangi tarikata mensup olduğu hakkında bilgi vermektedir. Burmalı, dilimli, eğimli sarıklar; çubuklu, baklava dilimli kafes şeklindeki kavuklar; mecrediye, hamidiye, aziziye kalıplı ve sarıklı fesler; oval başlıklar, hotoz başlıklar (Çal, 2000: 208-225) Osmanlı Dönemi mezar taşlarının önemli unsurlarıdır (Foto. 11, 12).

	
<p>Fotoğraf 11: Osmanlı Dönemi Erkek ve Kadın Mezar Taşları, XIX. Yüzyıl İstanbul-Üsküdar Şeyh Devati Cami Haziresi (Sökütlü, 2015).</p>	<p>Fotoğraf 12: Osmanlı Dönemi Erkek ve Kadın Mezar Taşları, XIX. Yüzyıl İstanbul-Üsküdar Şeyh Devati Cami Haziresi (Sökütlü, 2015).</p>

Siluet hâlinde insan heykelini andıran Osmanlı mezar taşları, sarıklı, kavuklu serpuşları ile taşkın baş kısmı ve boyun kısmı, baş şahideleri omuz kısımları gövdeleri gayet belirgin bir biçimde tasvir edilmişken; kolları ve bacakları belirgin değildir. Yüz hatları olmayan heykeller, İslam inancının etkisi gereği genel hatları stilize olarak biçimlendirilmişlerdir (Foto. 13, 14).

Osmanlıların Müslüman mezarlıklarında Sünni mezhebine bağlı olanlarda özellikle 18, 19 ve 20. yüzyılın başındaki mezar taşlarının şahideleri stilize insan heykellerini andırmaktadır. Ancak Osmanlıların Alevi mezar taşları taş heykeller şeklindedir. Göktürk Dönemi'nde "sin taşı" geleneğinin Anadolu topraklarındaki uzantısını Osmanlı toplumundaki Alevilerce devam ettirildiği görülmektedir. Ayrıca taş nine ve taş baba yani taş heykel yapma geleneği Cumhuriyet Dönemi'nde de Anadolu halk sanatı ürünü olarak Alevi mezhebi inancını taşıyan vatandaşlar arasında devam ettirilmiştir. Kayseri'nin Develi ilçesi Karapınar ve Orta Mezra'da Osmanlı Dönemi 20. yüzyıla ait ve Cumhuriyet Dönemi'ne ait taş nine ve taş baba denebilecek mezar taşı heykellerine rastlanmaktadır (Foto. 15, 16, 17, 18, 19, 20). Yine Mersin'in "Tahtacı" olarak adlandırılan Türkmen Alevilerinin yaşadığı köy mezarlarında da Osmanlı Dönemi'ne ait 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına ait bu tip taş nine ve taş babalara rastlanmıştır. Erzincan Çayırılı ve çevresinde de heykel biçimli mezar taşları bulunmaktadır. Bu mezar taşları da Alevi inancına sahip kişilerce yapılmışlardır (Özkan, 2002: 610-19). Ulubey (Uşak) Çamlıbel mezarlığında bulunan biri 1870, diğeri de 18. yüzyıla ait olduğu düşünülen iki adet insan heykeli görünümlü Osmanlı mezar taşı yine taş baba geleneğinin Anadolu'daki yansımaları gösteren örneklerdendir (Bayrakal, 2017). Ayrıca menşei İslamiyet öncesi inanç ananelerine bağlı kalınarak oluşturulmuş, sin taşları ve balballara kadar dayanan; İslam dininin etkisiyle Anadolu bir kimliğe bürünen, başta yüz olmak üzere, gövdenin suret veren organlarının soyutlanmasıyla eski Türk mezar taşı yapma geleneğinin soyut insan heykeli formunda devam

ettirildiği, Çıldır ve Ardahan Yöresi Sünni mezar taşları da bulunmaktadır (Aktemur, 2012: 135-150).

	
<p>Fotoğraf 15: Kayseri-Develi Karapınar Köyü: İnsan Biçimli Mezar Taşları.</p>	<p>Fotoğraf 16: Kayseri-Develi Karapınar köyü: İnsan Biçimli Mezar Taşları.</p>

	
<p>Fotoğraf 17: Kayseri-Develi Orta Mezra: İnsan Biçimli Mezar Taşları.</p>	<p>Fotoğraf 18: Kayseri-Develi Orta Mezra: İnsan Biçimli Mezar Taşları.</p>

	
<p>Fotoğraf 19: Kayseri-Develi Orta Mezra, İnsan Biçimli Mezar Taşları.</p>	<p>Fotoğraf 20: Kayseri-Develi Orta Mezra, İnsan Biçimli Mezar Taşı Baş Şahidesinden Ayrıntı.</p>

Başlıksız, serpuşsuz olan düz tepelikle son bulan şahideli mezarlar genellikle kadınlara ait mezarlardır. Kadın mezar taşları ayrıca çiçeklerle bezeli olurlar ve hatta çoğunlukla hotoz denilen bir serpuşla son bulurlar. Osmanlı Dönemi'nde süslemeleri ve üzerlerine işlenen bezemeleri ile erkek mezar taşlarından ayrılan kadın mezar taşları, biçimlenişleri ile de erkek mezar taşlarına göre daha küçük boyutludurlar (Arslan Sağıroğlu, 2010: 65-73). Kadın mezar taşlarında takılarla da karşılaşılmaktadır. Bir heykel gibi biçimlendirilen Osmanlı Dönemi kadın mezar taşları taş nine geleneğini yüzyıllardır sürdürmektedir. Kayseri'nin Bünyan İlçesi'nde Girveli Mezarlığı'nda bulunan bir mezar taşı üzerinde, halk sanatı ürünü olan gelin takılarını ve duvağını takmış bir gelin tasviri görülmektedir; (Foto. 21). Yine Kayseri'nin merkezinde Seyyid Burhaneddin Mezarlığı'nda, Başkent üslubunda, mermer malzemededen, kitabeli, çiçekli bir tepelikle son bulan bir başka gelin mezar taşında dönemin modasına uygun lira şeklinde küpeler işlenmiştir (Foto. 22).

	
<p>Foto. 21: Bünyan Girveli, Gelin Mezar Taşı.</p>	<p>Foto. 22: Kayseri Seyyid Burhaneddin, Gelin Mezar Taşı.</p>

3. Sonuç

Mezar taşları bir milletin varlığını kanıtlayan, tapu sanatları niteliğini taşıyan en önemli taşınabilir tarihî eser ve belgelerdir. Türk mezar taşları biçimlenişleri ile Orta Asya'dan Anadolu'ya dikkat çeken plastik özelliklere sahiptirler. İslamiyet'in kabul edilmesine kadar Asyatik unsurları mezar taşı geleneklerine de yansıtan, mezar taşlarını heykele dönüştüren Türkler; İslamiyet'in kabulüyle İslam'ın etkisinde kalmışlardır. Ancak Orta Asya'daki geleneklerini tamamıyla terk etmemişler, İslam kültürü ve İslam öncesi geleneklerini sentezleyerek; mezar taşı yapma alanında kendilerine has çözümler üretmişlerdir. Bunun en güzel örnekleri kuşkusuz Osmanlı mezar taşlarıdır. Silüetleri ile stilize insanları andıran Osmanlı şahideleri, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar gerek başkent İstanbul'da; gerekse Anadolu'daki mezarlıklarda biçimlenişleri ile dikkat çekmektedirler. Gün geçtikçe doğal şartlar ve özellikle bakımsızlık ve insan tahribatı ile yok edilmekte olan bu sanat eserlerinin ve birinci kaynak belgelerin envanterlenip korumaya alınması gerektiği ve bu koruma bilincinin genç kuşaklara da kazandırılması gerektiği tartışılmaz bir gerçektir.

Kaynaklar

- AKTEMUR, M. (2012). Çıldır Çevresinde Soyut İnsan Heykeli Biçimli Mezar Taşları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), s. 135-150.
- ALYILMAZ Semra, C. A. (2014). Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri. *TEKE*, 3(4), s. 11/33.
- ALYILMAZ, C. (2012). İslamiyet Öncesi Türk Eserleri. İ. D.-İ. Terzioğlu içinde, *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri* (s. 6-105). Ankara.

- ALYILMAZ, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ALYILMAZ, C. (2016). *Gobu'stan'ın Gizemi Kıpçaklar'a Giden Yol*. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- ARSLAN SAĞIROĞLU, A. (2010). "Kayseri Mezartaşlarında Kadın İmgesi. 2.Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" Edebiyat,Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu, vol. 1, 1, s. 65-73.
- BAYKARA, T. (1993). Asya Türk Kültürünün Bir Unsuru Olarak Mezar Taşları. *Vakıflar Haftası*, s. 127-131.
- BAYRAKAL, S. (2017). Ulubey'deki İki Mezar Taşının Türk Mezar Taşı Dünyasındaki Yeri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 115(227), 9-23.
- BELLİ, O. (2002). Türklerde Taş Heykel ve Balballar. *Türkler Ansiklopedisi*, III, s. 910-914.
- BELLİ, O. (2003). *Kırgızistan'da Taş Heykel ve Balballar*. Ankara.
- BOYSAL, Y. (1967). *Grekl Klasik Devir Heykeltraşlığı*. İstanbul.
- ÇAL, H. (2000). İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar. *IV. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri*, s. s.208-225.
- ÇORUHLU, Y. (1998). *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*. İstanbul.
- ÇORUHLU, Y. (2006). Göktürk Devrinde Bazı Heykeller Üzerinde Düşünceler. *IX.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, s. 173-175.
- ÇORUHLU, Y. (2011). *Erken Devir Türk Sanatı*. İstanbul.
- ÇORUHLU, Y. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*. İstanbul.
- GÜNAY, Ü., & GÜNGÖR, H. (1998). *Türk Din Tarihi*. Kayseri.
- HASEKİ, M. (1971). *Plastik Açısından Türk Mezar Taşları*. İstanbul.
- KARAMÜRSEL, A. (1990). Eski Türklerde Defin Törenleri ile İlgili Usul. *Tarih ve Toplum*, 279.
- KARAMÜRSEL, A. (2002). Türklerde Mezar Geleneği. *Türkler Ansiklopedisi*, 293-97.
- MANSEL, A. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara.
- MUTLU, İ. (2015). *Tokmak-Buranadaki Taş Balballar*. Kırgızistan: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖKÇESİZ, M. (2013). *Kuşadasında Osmanlı Mezartaşları*. İstanbul: Kitap Matbaacılık.
- ÖZKAN, H. (2002). Erzincan- Çayırılı ve Çevresinde Heykel Biçimli Mezar Taşlarından Birkaç Örnek, (s. 610-619). Kayseri.
- READ, H. (1974). *Sanatın Anlamı*. (G. İ.-N. Asgari, Çev.) İstanbul.
- SÖKÜTLÜ, Y. (2015). *İstanbul-Üsküdar Şeyh Devati Mustafa Efendi Cami Haziresinde Bulunan Mezar Taşları*. Kayseri.
- TRYJARSKİ, E. (2011). *Türkler ve Ölüm* (Ç. H. ER, Dü.) İstanbul.